

МУЗИКА. ЕСТЕТИКА

УДК 78.07:783

Богдан ЖУЛКОВСЬКИЙ,
кандидат мистецтвознавства,
викладач вищої категорії,
голова циклової (предметної) комісії
мистецьких дисциплін
Володимир-Волинського педагогічного коледжу
імені А. Ю. Кримського,
заступник голови Регіональної ради молодих учених
при управлінні освіти, науки та молоді
Волинської обласної державної адміністрації

ІГОР СТРАВІНСЬКИЙ І ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА

Композитор Ігор Стравінський упродовж тривалого життєвого шляху неодноразово змінював стиль і техніку письма, країну проживання і навіть громадянство, проте завжди залишався вірним Православній Церкві. У статті розкрито духовний світогляд маестро та його сім'ї, приділено увагу його знайомству з відомими церковними діячами ХХ століття, охарактеризовано окремі його музичні твори на літургійні тексти.

Ключові слова: Ігор Стравінський, Православна Церква, духовний світогляд, сакральні піснеспіви.

Композитор Игорь Стравинский в течение длительного жизненного пути неоднократно менял стиль и технику письма, страну обитания и даже гражданство, но всегда оставался верным Православной Церкви. В статье раскрыто духовное мировоззрение маэстро и его семьи, уделено внимание его знакомству с известными церковными деятелями ХХ века, охарактеризованы отдельные его музыкальные произведения на литургические тексты.

Ключевые слова: Игорь Стравинский, Православная Церковь, духовное мировоззрение, сакральные песнопения.

Ihor Stravinsky was a composer who often changed the style and manner of writing, the country of residence and even citizenship during a long, creative, and socially conscious life, but he had always remained faithful to the Orthodox Church. The article reveals the spiritual outlook of the artist and his family, attention is paid to his acquaintance with well-known church figures of the 20th century, some of his musical works on liturgical texts are characterized.

Key words: Ihor Stravinsky, Orthodox Church, spiritual outlook, sacred canticles.

Постановка проблеми. В останньому щоденнику видатного письменника Федора Достоєвського міститься щирoserдечне зізнання: «Не як хлопчик же

я вірую у Христа та Його сповідую, а крізь велике горнило сумнівів моя осанна пройшла». У цих словах, на думку філолога Михайла Дунаєва, потрібно шукати ключ до розуміння самотньої та різнобічної творчої спадщини цього геніального майстра [3, с. 317]. Дилема смирення та гордині, аскетизму та естетизму, «небесних скарбів» (сотеріологізм) і «земного щастя» (евдемонізм) певною мірою торкнулася «струн душі» багатьох митців, незалежно від національної чи конфесійної приналежності. 3-поміж них – славетний композитор і диригент зі світовим ім'ям Ігор Федорович Стравінський (1882–1971).

Упродовж тривалого життєвого шляху Ігор Стравінський неодноразово змінював творчий почерк і манеру, місце проживання та громадянство, проте завжди залишався вірним Православній Церкві [6, с. 110-111]. Навіть у ті періоди, коли Стравінський видимим чином поривав із релігією, він не спромігся повністю відкинути християнське світосприйняття. Останнє позначилося не лише в його творах на літургійні та біблійні тексти [2, с. 118-147], а й у деяких світських опусах [19, с. 3]. Так, структуру «Симфонії духових інструментів» (створеної митцем у період тривалого перебування поза євхаристичною спільнотою), за словами музикознавця Річарда Тарускіна, запозичено від православної Панахиди [17, с. 1488-1493].

У деяких творах Стравінського трапляються імітації церковних дзвонів, куполоподібний резонанс звучання, антифонний чи респонсорний спів. Проте граничним проявом «православної основи» у сценічних і концертних творах митця, як слушно зауважив музикознавець Стюарт Кемпбелл, є наявність статичної коди [5, с. 25]. Найяскравіше вона виявлена у хореографічних сценах зі співом і музикою на народні слова «Весіллячко» («Les Noces»). Навіть сам автор вважав цей опус плодом Православної Церкви, в якому безперестанно звучать молитви до Богородиці та святих [6, с. 111].

Мета статті – охарактеризувати вплив православної віри на творчість Ігоря Стравінського.

Для реалізації мети нами поставлено такі **завдання**:

- розкрити духовний світогляд митця, релігійні устої його сім'ї та родини;
- окреслити його знайомства з відомими церковними діячами ХХ століття;
- виокремити окремі музичні твори митця на православні літургійні тексти.

При цьому принципову роль відіграють не зовнішні (обрядові), а внутрішні (аскетичні, містичні) фактори.

Виклад основного матеріалу. За словами митця, його батьки «не були ревними прихожанами», але «суворо дотримувалися постів і свят церковного календаря». Вони мали антиклерикальні (проте не антицерковні) настрої, притаманні для тогочасної еліти. Батьки маестро знали основи православної віри, іноді читали літературу богословського змісту, а «будьякий натяк на кощунство викликав у них жах». Деколи вони відвідували домову церкву військового училища, а у великі свята – Казанський собор [9, с. 273].

Стравінський був хрещений через два місяці після народження, 29 липня (10 серпня) 1882 року. Таїнство звершив священник парафіяльного храму в Старому Петергофі Ілля Кедров. Коли родина композитора переїхала до Петербургу, батько звернувся до псаломщика за метричною довідкою [8, с. 3]. Остання могла знадобитися, аби маленький Ігор міг причащатися у різних православних храмах. З дитинства митець «був зобов'язаний брати участь у богослужіннях, читати Біблію» та «виконувати усі належні обряди».

Проте у підлітковому віці Стравінський «почав критикувати й бунтувати проти Церкви і ще до закінчення гімназії повністю відійшов від неї; це був розрив, який тривав майже три десятиліття» [9, с. 273-274]. Подібний крок можна пояснити бурхливою реакцією юнака на схоластицизм тогочасного церковного життя, що віддавав багатьох представників інтелігенції.

Незважаючи на тридцятилітнє перебування поза межами євхаристичної спільноти, Стравінський не заперечував благодать її Таїнств. Зокрема, взимку 1910-1911 років відбулося Хрещення молодшого сина композитора – Сулими. Старший син Федір пригадував, що батько постійно «зберігав глибоко в душі православну віру», іноді молився, «відавав належну шану священним предметам, а також церемоніям і традиціям Православної Церкви» [15].

Певну роль у духовному житті Стравінського відіграв Василь Федорович Кибальчич (1883-1981), регент храму Російського Посольства у Женеві та Паризького Олександрівського собору. Цей талановитий музикант народився у місті Конотоп, закінчив духовну семінарію, вчився у Римського-Корсакова, помер та похований у США. Митець був ініціатором і натхненником створення Товариства російської музики у Франції, появу якого широко вітав Стравінський. Пізніше Кибальчич став хормейстером паризької прем'єри «Весіллячка» (1923). У фонді Пауля Захера в Базелі зберігається досі неопубліковане листування двох митців (Film 96, № 1567-1603) [5, с. 27, 45].

Восени 1924 року, невдовзі після переїзду сім'ї Стравінського з Біарріца в Ніццу, всі четверо дітей захворіли на важку форму дифтериту [8, с. 54]. Ця біда змусила композитора звернутися до Церкви. Відомо, що у той час він почав приймати

з протоієреєм Миколаєм Івановичем Подосьоновим (1870-1941), настоятелем церков на честь святителя Миколая Чудотворця й пророка Іоанна Предтечі. Священик закінчив Санкт-Петербурзьку духовну академію з науковим ступенем кандидата богослов'я, ніс душпастирське служіння (зокрема як капелан) у Росії, Німеччині, Франції.

За словами Стравінського, отець Миколай Подосьонов «протягом п'яти років був членом їхньої сім'ї» [9, с. 274], здійснюючи у ній духовну опіку. Збереглися свідчення, що митець передав до храму пророка Іоанна Предтечі близько п'ятдесяти предметів церковного начиння (зокрема ікони і плащаниці) та кілька комплектів священницьких облачень. Цікаво, що після переведення духовника маестро на інше місце служіння, Стравінський просив парафіяльну раду повернути йому пожертвовані раніше сакральні предмети [5, с. 33].

Тоді ж композитор знайомиться з музикантом Артуром Лур'є [17, с. 1585-1588] і філософом Жаком Марітемом [5, с. 46], котрі також певною мірою могли вплинути на зміцнення його християнською віри.

Серед інших можливих причин навернення композитора в лоно Церкви:

- зцілення гнійного нариву на пальці руки напередодні концерту (після молитви до Богородиці перед Її чудотворною іконою);
- посилення релігійності першої дружини маестро Катерини Стравінської (Носенко) внаслідок тривалого хронічного захворювання;
- відчуття власної вини у зв'язку з появою в житті іншої жінки.

Ще однією причиною навернення митця до Православної Церкви, як він сам зізнався, був лінгвістичний фактор. Церковнослов'янська мова завжди була мовою його молитов (як у дитинстві, так і в поважні роки) [9, с. 274-275].

У середині 20-х років Стравінський придбав «Православний Молитвослов» церковнослов'янською мовою, виданий у Парижі 1922 року, з яким був нерозлучний до кінця життя. До нього увійшли раннє та вечірнє правила, молитви на всяку потребу, незмінні та змінні церковні піснеспіви (величання, тропари, кондаки, стихири), деякі молитви з Літургії. За словами музикознавця Тетяни Баранової, «книга зачитана, замусолена (особливо ранішні молитви), надірвана, підклеєна, містить велику кількість записів. Наприкінці вклеєна написана, швидше за все, рукою Катерини Гаврилівни на аркуші із зошита в клітинку молитва, яку належить мовити перед початком всякої справи» [1, с. 40]. Із листування митця відомо, що він «молився щоденно, до і після творення музики, молився, коли траплялися труднощі в роботі» [10, с. 185].

Навіть таке масштабне вокально-симфонічне полотно Стравінського, як «Симфонія псалмів», за первинним задумом, мало містити церковнослов'янські тексти, а не латинь [9, с. 193]. Дослідниця Галина Пономарьова вважає, що цей опус має зовнішні жанрові риси не лише католицько-протестантської духовної кантати, а й православного хорового концерту. У заключній частині означеної композиції «у швидких епізодах можна почути нелогічне зміщення наголосів у фразі «Laudate Dominum». Вона звучить як «Láudate Dóminum» і за цим можна почути первозданий варіант – «Господи помілуй» [7].

Навесні 1926 року, в дні Великого посту, маестро вперше після тривалих років «євхаристичного мовчання» приступив до Таїнств Сповіді та Причастя. Напередодні цієї події Стравінський написав «покаянний лист» Дягілеву, в якому зазначив, що «двадцять років не говорив і робив це з гострої душевної та духовної потреби» та благав «простити його провини так само щиро і сердечно», як і він. Наприкінці листа композитор додав: «Прошу тебе нікому не казати про цей лист, а якщо знищиш його – краще всього». Незабаром надійшла відповідь великого імпресаріо, в якій зазначалося: «Пробачати, мені здається, може лише Бог, адже Він єдиний може судити». Користуючись нагодою, Дягілев теж попросив прощення: «Хоч я не говію, все ж прошу тебе вибачити мені мої вільні і невольні гріхи перед тобою, зберігши у твоєму серці лиш те почуття братської любові, яке я відчуваю до тебе» [8, с. 58].

Дізнавшись про раптову смерть Дягілева у 1929 році, Стравінський разом із сином Федором поїхав «наступного дня рано-вранці в Женеву, в руську церкву на вулиці Тепфер і замовив у отця Орлова (*настоятеля церкви Воздвиження Хреста – Б. Ж.*) службу за своїм покійним другом» [16, с. 101].

Через півроку після воцерковлення Стравінський написав перший піснеспів на текст молитви «Отче наш», в якому «сподівався знайти глибші корені (*літургічної музики – Б. Ж.*), ніж знайшли ті композитори, котрі писали для Православної Церкви, намагаючись лише продовжити Венеційський стиль (Галуппі), починаючи з Бортнянського» [14, с. 41]. Марина Рахманова пов'язує музично-стильові особливості цього твору з традиціями Петербурзької школи (протоієрей Петро Турчанинов (1779-1856), Олексій Львов (1799-1870), Гавриїл Ломакін (1812-1885), Олександр Архангельський (1846-1924), Світлана Савенко – з новим напрямом Московської школи (Олександр Кастальський (1856-1926), Олександр Гречанинов (1864-1956), Павло Чесноков (1877-1944), Сергій Рахманінов (1873-1943), Микола Голованов (1891-1953)) [5, с. 36, 47].

Прем'єра «Отче наш» відбулася 13 грудня 1931 року в Парижі за участі Митрополичого хору собору Олександра Невського під орудою випускника Київської духовної академії та Київської консерваторії Миколи Петровича Афонського (1892-1971) [10, с. 855]. Стравінський не був присутній на цьому концерті. Вперше митець почув свій богослужбовий твір на заупокійній службі за Людмилою Белянкіною (родичкою дружини Катерини Носенко) [9, с. 125].

Євангельська молитва «Отче наш» супроводжувала Стравінського впродовж усього життя. З раннього дитинства маестро промовляв її з нянею Бертою. Відомо, що у 1968 році, будучи німечним, композитор намагався створити ще один піснеспів на церковнослов'янський текст цієї молитви, проте задум залишився нереалізованим. Ескізи молитви «Отче наш», котрі нині зберігаються у Базельському архіві, досліджувала Тетяна Баранова [1, с. 42].

Перу Стравінського належать й інші православні твори – «Вірую» (1932) та «Богородице Діво, радуйся» (1934), а також незавершена Херувимська. Сакральні піснеспіви призначалися «для церковного обиходу». За музично-стильовими ознаками вони дуже подібні до «Отче наш». У подальші роки митець двічі редагував ці твори. Вперше це відбулося у 1949 році (у зв'язку з їх підтекстовкою латинською мовою), востаннє – у 1964.

Більшість сакральних творів Стравінського написані латинською, церковнослов'янською, французькою та англійською мовами, а також івритом. Митець підкреслював, що «кожен повинен молитися своєю рідною мовою. Бог, на відміну від людини, розуміє будь-яку мову» [6, с. 111].

Стравінський «регулярно причащався в Православній Церкві із 1926 до 1939 років, а пізніше – в Америці» [9, с. 274-275]. Про це йдеться в щоденниках другої дружини митця – Віри Судейкіної [12]. Композитор був членом парафіяльної ради Архангело-Михайлівського храму в Риві, за що отримав особисту подяку архієпископа Західно-Європейського Михайла (Лук'янова; 1879-1959) [5, с. 36, 47]. Пізніше митець був активним прихожанином Знаменської церкви та Олександро-Невського собору в Парижі. У похилі роки Стравінський згадував, як «збирав березові гілки в лісі під Парижем, аби допомогти прикрасити храм на свято Трійці» [14, с. 41]. З епістолярної спадщини маестро відомо, що в 30-ті роки він робив посильні пожертви на монастирі святої гори Афон [5, с. 36-37].

Про глибоку релігійність композитора свідчив американський скрипаль Семюел Душкін (1891-1976), виконавець концерту для скрипки: «Коли праця просувалася повільно, Стравінський говорив: «Треба вірити. Як я був молодим і в голову не приходили жодні ідеї, я впадав у відчай і думав, що все закінчено. Тепер же у мене є віра, і я знаю, що ідеї прийдуть» [4, с. 345-346].

Збереглися відомості, що восени 1936 року Стравінський мав намір посповідатися і причаститися в настоятеля Паризького храму ікони Богородиці «Знамення» протоієрея Василя Тимофєєва (1878-1952) [5, с. 36]. Композитор Володимир Усацький (1911-1990) неодноразово пригадував тривалу сповідь Стравінського у Покровському храмі Голівуду на заупокійній службі. Як з'ясувалося пізніше (зі слів духовного отця), більша частина цієї сповіді являла собою диспут митця зі священником на теологічну тематику [18].

Кінець 30-х років став трагічним у житті Стравінського. Одна за одною помирають його донька Людмила, дружина Катерина та маги Анна. Духівник композитора, протоієрей Миколай Подосьонов, порівнює митця зі старозавітним праведним Іовом, «котрий за мить втратив дітей, славу і багатство» (Film 100.1, № 2053). Він радить композитору «щодня потрохи читати Книгу Іова» (Film 100.1, № 2068). У Базельському архіві збереглася Біблія Стравінського, в якій підкреслені окремі рядки з Книги Іова: «До темного краю, як морок, до тьмяного краю, де порядків нема, і де світло, як темрява» (10:22); «Та правом безбожного ти переповнений, право й суд підпирають людину» (36:17); «Хто мудрість вкладає людині в її нутро? Або ж хто дасть серцеві розум?» (38:36); «А його пташенята п'ють кров. Де є загиблі, там і він» (39:30) [1, с. 40].

У США Стравінський був парафіянином Покровського храму Голівуду, церкви на честь ікони Богородиці «Взыскание погибших» Лос-Анджелеса та Знаменського собору Нью-Йорка [5, с. 32]. Маестро був знайомий з архієпископом Сан-Франциським і Західно-Американським Іоанном (Шаховським; 1902-1989), видатним ієрархом Руської Православної Церкви за кордоном, проповідником, письменником і поетом. Композитор листувався з владикою впродовж тривалого часу, іноді вони обмінювалися невеликими

гостинцями. 21 жовтня 1969 року архієрей разом із донькою Сталіна Світланою Алілуєвою відвідали Стравінського в Нью-Йорку [12, с. 230].

Значну роль у духовному житті маестро відіграла поїздка до Радянського Союзу, в рамках якої він відвідав Москву і Ленінград [1, с. 42]. Збереглися відомості, що композитор хотів відвідати Київський Видубицький монастир, відомий йому з дитинства, але цьому завадила тодішня влада. Про посилення релігійності в останні роки життя митця свідчила відома піаністка Марія Юдіна (1899–1970), інтерпретаторка низки його творів [11, с. 166–167, 239].

18 серпня 1963 року Стравінський отримав відзнаку лицаря-командора вищого класу із зіркою ордену святого Сильвестра з рук Папи Римського Павла VI в соборі на честь Франциска Асизького у Санта-Фе (Нью-Мексико, США) за створення у 1948 році Меси на латинський канонічний текст [8, с. 84]. В одному інтерв'ю на початку 50-х років композитор щирозсердечно зізнався: «Я розвивався під певним впливом Католицизму, до чого найбільше підходив і мій духовний розрост, і моя натура (я, радше, людина західна, ніж східна). Православна релігія, до якої я належу, стоїть, зрештою, досить близько до Католицизму. І не потрібно дивуватися, якщо одного прекрасного дня я стану католиком» [2, с. 120]. Того ж часу Стравінський підтримав рішення свого старшого сина Федора перейти до Римо-Католицької Церкви [5, с. 41–42]. Сам же композитор залишився вірним парафіянином Православної Церкви до кінця своїх днів.

Помер маестро 6 квітня 1971 р. на 89-му році життя. Спершу планувалося, що його поховать у США, і чин похорону звершить архієпископ Іоанн (Шаховський) [13, с. 25]. Але пізніше вирішили поховати композитора у Венеції, поруч із могилою Дягілева. 15 квітня відбулося відспівування Стравінського за східним обрядом у храмі апостолів Іоанна і Павла. Похований митець у православної частині цвинтаря, що в Сан Мікеле [8, с. 104].

Висновки. Огляд «духовної біографії» Стравінського виразно свідчить, що, попри неминучі життєві перипетії, він завжди залишався віруючою людиною, хоча його релігійність неоднаковою мірою виявилася в різні періоди життя. Від ангельського дитинства, через «горнило сумнівів» юності та молодості, композитор досяг духовної зрілості й благословенної старості, постійно залишаючись православним християнином, другом багатьох відомих ієрархів, священників, богословів і монахів.

Саме тому в чималому творчому спадку митця багато сакральних творів (як літургічних, так і паралітургічних). На питання свого асистента Роберта Крафта «Чи потрібно бути віруючим, щоб писати музику в цих формах?», Стравінський твердо відповів: «Безсумнівно. І не просто вірити у «символічні образи», але й в особу Господа, особу диявола і чудеса Церкви» [9, с. 278].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баранова Т. Стравинский – читатель и библиофил (о русской библиотеке композитора) / Т. Баранова // Научный вестник Московской консерватории. – М., 2013. – № 1. – С. 5–51.
2. Гливинский В. Позднее творчество И. Ф. Стравинского: исследование / В. Гливинский. – Донецк : Донеччина, 1995. – 192 с.

3. Дунаев М. Вера в горниле сомнений: православие и русская литература в XVII – XX веках / М. Дунаев. – М. : Издательский Совет РПЦ, 2003. – 1056 с.

4. Душкин С. Сотрудничая со Стравинским / С. Душкин // И. Ф. Стравинский. Статьи. Воспоминания. – М. : Советский композитор, 1985. – С. 342–351.

5. Кэмпбелл С. Игорь Стравинский и русское православие / С. Кэмпбелл // Русское зарубежье: музыка и православие / сост. и науч. ред. С. Г. Зверева. – М. : Дом Русского Зарубежья им. Александра Солженицына ; Викмо-М, 2013. – С. 25–48.

6. Лукашова Е. Н. Влияние православных традиций на творчество И. Ф. Стравинского / Е. Н. Лукашова // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. – Тамбов, 2015. – Ч. 1. – № 9 (59). – С. 110–112.

7. Пономарёва Г. В. Преломление православных духовно-музыкальных традиций в «Симфонии псалмов» Игоря Стравинского / Г. В. Пономарева // Красноярские краевые образовательные Рождественские чтения. – Красноярск : Восточная Сибирь, 2011. – Вып. 11. – С. 188–195.

8. Савенко С. Мир Стравинского / С. Савенко. – М. : Композитор, 2001. – 328 с.

9. Стравинский И. Диалоги: воспоминания, размышления, комментарии / Игорь Стравинский ; послесл. и общ. ред. М. С. Друскина. – Л. : Музыка, 1971. – XVI. – 414 с.

10. Стравинский И. Переписка с русскими корреспондентами: материалы к биографии / И. Ф. Стравинский ; сост., текст. ред. и коммент. В. П. Варунца. – М. : Изд. дом «Композитор», 2003. – Т. 3. – 944 с.

11. Юдина М. В. Нереальность зла: переписка 1964–1966 / М. В. Юдина ; вступ. ст., сост., подгот. текста, примеч. А. М. Кузнецова. – М. : РОССПЭН, 2010. – 677 с.

12. Dearest Bubushkin: The correspondence of Vera and Igor Stravinsky, 1921–1954; with excerpts from Vera Stravinsky's diaries, 1922–1971 / Ed. R. Craft. – L. : Thames and Hudson, 1985.

13. Libman L. And Music at the Close: Stravinsky's Last Years: A Personal Memoir / L. Libman. – N. Y. : W. W. Norton, 1972. – 400 p.

14. Stravinsky I. Themes and conclusions / Igor Stravinsky. – L. : Faber and Faber, 1972. – 328 p.

15. Stravinsky Th. Catherine and Igor Stravinsky: A family album / Th. Stravinsky. – L. : Boosey and Hawkes, 1973. – 124 p.

16. Stravinsky Th. Catherine and Igor Stravinsky: A family chronicle 1906–1940 / Th. Stravinsky, D. Stravinsky ; transl. by S. Walsh. – New York : Schirmer Trade Books, 2004. – 162 p.

17. Taruskin R. Stravinsky and the Russian Traditions: A Biography of the Works through Mavra / Richard Taruskin. – Oxford : Oxford University Press, 1996. – XXIV, 966; VI, 788 p.

18. Ussachevsky V. My Saint Stravinsky / V. Ussachevsky // Perspectives of New Music. – Princeton, 1971. – Vol. 9. – № 2. – P. 34–38.

19. Walsh S. The music of Stravinsky / Stephen Walsh. – L. : Routledge, 1988. – 328 p.

Дата надходження до редакції: 30.01.2018 р.